

15. Томпсон Ева М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / Ева М. Томпсон ; пер. з англ. М. Корчинської. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 368 с.
16. Українські замовляння / упоряд. М. К. Москаленка ; авт. передм. М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
17. Франко І. Темне царство / Іван Якович Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. Т. 26 : Літературно-критичні праці (1876–1885) / ред. В. Л. Микитась, С. В. Щурат. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 131–152.
18. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / Тарас Григорович Шевченко. – К. : Наук. думка, 1989–1990. – Т. 1–2.
19. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 6 т. / Тарас Григорович Шевченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963–1964.
20. Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / Мирослав Шкандрій ; пер. П. Таращук. – К. : Факт, 2004. – 496 с.

УДК 812.162

Віктор Яручик

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ ПОНЯТТЯ «БАТЬКІВЩИНА» ДЛЯ ПИСЬМЕННИКІВ ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Статтю присвячено проблемі вживання поняття «батьківщина» в письменників, котрі проживають на межі двох культур, релігій, держав. Проаналізовано праці відомих польських дослідників, котрі вивчали цю проблему.

Ключові слова: література, Вітчизна, батьківщина, творчість.

Яручик Віктор. Многозначие понятия «родина» для писателей приграничных регионов второй половины ХХ – начала ХХІ вв. Стаття посвящена проблеме использования понятия «родина» у писателей, которые живут на границе двух культур, религий, государств. Анализируются работы известных польских исследователей, которые занимались изучением этой проблемы.

Ключевые слова: литература, Отчизна, родина, творчество.

Iaruchyк Viktor. Polysemous Concept of «Homeland» for the Writers of the Border Regions II Floor. ХХ – the Beginning ХХІ Century. Article is devoted to the use of the term «homeland» of the writers, who live on the border of two cultures, religions and nations. Analyzes the works of renowned Polish researchers who have studied this problem.

Key words: literature, Fatherland, motherland, creativity.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження поняття «батьківщина» у творчості письменників, котрі проживають на межі двох держав і культур, є надзвичайно актуальним у науці. До вивчення специфіки вживання малої батьківщини досі звертаються вкрай рідко, немає праць, присвячених специфіці використання поняття «батьківщина» у творах українських авторів, котрі проживають і творять у Польщі.

Формування мети та завдань статті. Номінації «батьківщина», «Вітчизна» належать до так званих великих слів, що протягом багатьох століть обросли міфологією; до них часто зверталися діячі найрізноманітніших галузей мистецтва. Ці поняття мають у собі багато історичних, культурних значень. Поняття Батьківщини позначені надзвичайно багатими традиціями. Ми спробуємо оглядово торкнутися поняття Батьківщини та її ролі в поезії українців у Польщі після Другої світової війни, що є метою нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Великий тлумачний словник сучасної української мови подає два значення цього слова. Перше значення пряме: країна стосовно до людей, які народилися в ній та є її громадянами; вітчизна, місце народження кого-небудь. Друге значення, переносне – означає місце народження, походження або виникнення чого-небудь [1, 39].

У своїй праці «O ojczyźnie i narodzie» [9] Станіслав Оссовський концентрує увагу на аналізі соціологічного поняття «батьківщини». Батьківщина, на думку дослідника, є поняттям, яке оригінально характеризує сучасну культуру й головні риси суспільних одиниць. Автор вирізняє батьківщину приватну, тобто різну для різних представників народу, а також ідеологічну, яка є однаковою для всіх, оскільки вона підпорядкована всьому народові. За Оссовським, відчуттєвий стосунок до приватної батьківщини спирається на моральні цінності; це не лише відчуття однієї особи, її особистих переживань, а й обов'язок: «повинен кохати околиці, які становлять мою особисту батьківщину, бо вони мені представляють батьківщину в ідеологічному значенні, якої я є частиною, до них відноситься священне слово “батьківщина”» [9].

Відомий польський дослідник Єжи Бартмінський у своїх працях більш детально торкається батьківщини. У роботі «Ojczyzna. Projekt fragmentu hasła do słownika aksjologicznego» [4] її розглянуто в кількох площинах: 1) Батьківщина як особа (метафорично). У цьому розуміння батьківщина – мати, котра дає життя дітям, кормить їх, об-

дарує любов'ю й коханням; «королева»; Матір Божа; метафорично жінка, котра вимагає опіки, кохання, віддання; коханка; зрештою, хтось найближчий, особа, котра діє по-людськи – переживає, страждає, плаче, вмирає, є сумною й т. д.; 2) Батьківщина як місце. Бартмінський підкреслює, що локальний складник у значенні батьківщини найбільше поширений. У цій площині батьківщину розуміють у двох аспектах: з огляду на розміри (батьківщина мала й велика) та з погляду на ставлення людей до місця, яке вважається батьківщиною. Перший аспект – це місце між поняттями дім-світ (дім батьків; родинне місце; частини дому; протиставлення дому як приватної сфери до батьківщини, як сфери загальної; земля, залишена в спадок батьком; місце, у якому хтось народився; родинне село; родинні околиці; регіон; національна територія; країна; світ як цілісність; небо). Другий аспект стосується батьківщини, як місця «мого», «нашого», так званого вирізненого способом відношення людей до нього (народження, походження, перебування, власність у юридичному значенні, почуттєва прив'язаність, життєва опора, добробут, призначення, покликання); 3) Батьківщина як спільнота людей у певному місці, національна спільнота. Вона має власну національну територію, країну, землю, державність. Є великою сім'єю, суспільством родичів, розсипаних по цілому світі; 4) Батьківщина – суспільна інституція, об'єднана релігією, культурою, мовою, державою; 5) Батьківщина як ідея, думка, програма етична, політична, суспільна; 6) Батьківщина як синтез перерахованих раніше складників. Так, батьківщина в синтетичному розумінні, за Бартмінським, є утвердженим спадком минулого, що обіймає землю, спільноту та її системи вартостей, інституції, культурний доробок й історію.

У своїй праці «Polskie rozumienie ojczyzny i jego warianty» [5] Бартмінський розглядає матерію батьківщини в дещо іншому аспекті, а саме: батьківщину родинно-домашню (метафоричні окреслення: «родинне гніздо», «колиска»), основою якої є малі території: дім, родинний дім, хата, кладовище, ліс, річка; малі батьківщини – локальна та регіональна (вони перебувають посередині між домашньою батьківщиною й великою національною батьківщиною); національна батьківщина становить продовження та розвиток родинної батьківщини; державна батьківщина, яка ґрунтується на ідеї сили й суверенності держави як інституції серед інших держав; суспільна батьківщина (універсальна, громадська, гуманітарна); культурна батьківщина (синтез головних вартостей, що об'єднують людей і мотивують їх до спільної діяльності); батьківщина-місце (ґрунтується на основі позитивних емоцій – «родинна» земля, земля-мати) та, нарешті, –

батьківщина-мати – модель, яка синтезує закорінені глибоко в мові вирази типу «лоно батьківщини», «діти батьківщини», «син батьківщини». Дослідник також звертає увагу на вартість, яка стає невід’ємним елементом уявлення групи певного типу, а отже, землю, на якій група мешкає, котрою володіє чи повинна володіти, а також на національну літературу, як і нематеріальні вартості, культурний доробок групи, важливий елемент національної ідентифікації.

Подібні характеристики батьківщині дає російська дослідниця Світлана Толстая у своїй праці «Ojczyzna w ludowej tradycji słowiańskiej» [13]. Тут вона зазначає, що сучасна концепція батьківщини має характер історичний, ідеологічний, політичний, оскільки вона тісно пов’язана із поняттям держави. Відчуття і свідомість «своєї землі», «свого народу» з’являється й актуалізується тільки як опозиція до «чужої землі», «чужого народу». Особливу увагу звернуто на сім’ю як модель, прототип, а також метафору батьківщини, на тему матері, що займає центральне місце в семантичному полі «батьківщина», а також на культ землі-матері, особливо важливий у культурах східних слов’ян. Дослідниця також зауважує, що до семантичного поля «батьківщини» належить також «мати» (польське «matka»), що має такі значення: «бджола-матка», «русло ріки», «джерело», «матка» (анатом.), а також «місце народження», «батьківщина», «родинне гніздо» (у сербсько-хорватській мові).

Тут варто звернути увагу на працю Маріана Пілота «Matecznik» [10, 29], де автор зосереджується на понятті малої батьківщини, підіймає проблеми, які з’явилися на польському ґрунті у зв’язку із браком польського відповідника німецького слова «die Heimat». Він стверджує, що ця проблема не повинна існувати, оскільки в літературі, замість цього поняття, вживають слово «matecznik». Дослідник вважає, що батьківщина є в кожного народу своя, а «mateczników» стільки, скільки є людей [10, 7–8].

У дослідженнях, які аналізують поняття батьківщини, часто натрапляємо на твердження, що батьківщина може бути дорогою, шляхом. На цьому наголошує Беата Сівек у своїй праці «Ojczyzna duża i mała» [11, 29].

Літературна творчість українських поетів у Польщі також підтверджує правдивість вищенаведених слів. Рух до середини культурної реальності, якою є батьківщина, можливий з огляду на факт, що реальність є багатовимірною та водночас упорядкованою.

Представляючи в нашій праці поняття батьківщини як дороги, можемо вийти до батьківщини, що простягається всім світом завдяки

своїм артеріям-дорогам. У такому розумінні поняття батьківщини особливе значення має небесна батьківщина. Далі перейдемо до ідеологічної батьківщини чи державної, що сягає ще античних часів, де територія батьківщини асоціюється із територією держави, важливу роль відіграють також кордони. Ставлення до такої батьківщини спиратиметься не на безпосередніх пережиттях одиниці в розумінні території батьківщини, а на участі кількісній, збірній. Подальшому оглядовому аналізу піддадуться твори, що спрямовуватимуться до поняття національної батьківщини, яка за головне братиме кровні зв'язки, а також етнічну належність до одного роду. Однак на цьому батьківщина не закінчується. Далі виступають малі батьківщини – локальні, регіональні та домово-родинні. Тут варто згадати слова Роха Суліми про велич малих батьківщин: «Мала батьківщина – це неповторний світ, традиційно визначений домом, обійстям, плутаниною стежок дитинства і дорогами, берегами “нашого” ставу чи річки, локальними горизонтами, звуками дзвону, музикою і весільними піснями, а також жалобними піснями, що супроводжують на кладовище. Це сентиментальна модель “малої батьківщини”, і вона сама є остаточною місцем добровільної неволі» [12, 103].

Мала батьківщина є місцем, навколо якого людина організовує свій світ, місцем, до якого належить увесь зовнішній світ. До такого світу одиниця має оригінальний стосунок, знає цей світ завдяки власному досвіду. У випадку наших поетів, прив'язаність до малої батьківщини набирає особливого характеру. Ніде, щоправда, вони не поміщаються в межі ідеологічної батьківщини, України, однак у більшості творів саме мала приватна батьківщина є предметом їхніх поетичних розважань. Коли на окреслення великої батьківщини ми знайдемо порівняно небагато виразів: «Україна», «Вкраїна», «сторонька», «Вітчизнонька» та ін., – то на окреслення приватної батьківщини таких виразів є значно більше – «батьківська земля», «рідний поріг», «милий рідний дім», «місцеве кладовище», «рідне село», «садочок рідний». У поезіях віднаходимо також власні назви місць, звідки походять їхні автори: «Холмщина», «Лемківщина», «Підляшшя», «Закерзоння».

Потрібно також згадати про культурну батьківщину поетів. Вони виховувались у двомовному, двокультурному середовищі – польському й українському. Саме через українську мову в більшості поетів відбувалося ототожнення із батьківщиною:

*Мово наша
Батьків і дідів наших*

*Молитво наша
До рідної землі
Ти як мати рідна
До сну нас колихала
Учила ти нас жити
Якими стати нам людьми [2, 1].*

Бачимо також у цитованій поезії представлення образу матері як прототипу батьківщини. У семантичному полі поняття «батьківщина» займає центральне місце. І не тільки в дослівному значенні «мати», як перше натуральне середовище людини, місце його походження, перший світ етичних поглядів і норм, але і як символічна «мати» – земля, культ якої, як ми вже згадували, зберігся в східних слов'ян до наших днів. Про символіку землі-матері писали багато дослідників [7; 8; 6]. Не менш важливі значення з'являються також там, де ніколи не вживається слово «батьківщина». Маємо на увазі селянське звернення хліборобів, а отже, і творців життя. Праця зображена у творах більшості українських поетів у Польщі. Істотною також видається залежність території батьківщини й екзистенційної людини в ній. Тут ми вже трохи віддаляємося від літератури та більше наближаємося до геокультурології (антропогеографії, гуманітарної географії), а отже, науки, що досліджує культурні території різних народів в окремі етапи їх розвитку. Звернемося до праці Василя Щукіна «Миф дворянского гнезда. Геокультурологическое исследование по русской классической литературе» [3], у якій автор старанно досліджує творчість російських класиків із геокультурологічної перспективи. Предметом геокультурології є взаємостосунок людини й навколишнього географічного середовища, і досліджує вона, з одного боку, вплив цивілізації на натуральне середовище, освоєння його, а з іншого – вплив природних елементів території на ментальність, матеріальну та духовну творчість мешканців цих земель, на їх культурну й просторову уяву. Звідки виник міф «селянського гнізда»? Цей міф виник для утвердження в культурній пам'яті багатьох поколінь свідомості поетичності в усьому, що оточує людську «домівку» чи в якийсь спосіб пов'язане з нею – починаючи від пейзажу та закінчуючи психологією її мешканців [3].

Багато уваги у своїй праці Щукін приділяє феноменології місця. Часто звертається до наукових досліджень Ві-Фу Туана, котрий дивиться на місце двояко, статично – як на організовану територію, носія думок і територію, яку можна легко розпізнати.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Вивчаючи поезію українців у Польщі, можемо зробити висновок, що одним із головних у ній є досконала гармонія, співіснування заселеної, освоєної території й людини, яка в ній екзистенціює. Із цього, власне, і твориться міф цього місця та наповнюється багатьма значеннями. Без сумніву, міф належить до світу, який створений людиною. Людина потребує міфу, завдяки якому отримує віру у тривалість і неминучість людського існування перед знищувальною діяльністю часу. Міфологічна постава з'являється у творчості досліджуваних нами поетів двічі. Уперше – на ґрунті поезії, коли ліричний герой конкретних творів багаторазово наповнює близькі йому місця багатством змісту і значень, переносючи їх одночасно до міфічної реальності; і, вдруге, проявляється в постаті самого поета, народжується потреба активної участі в житті нового світу й нової людини.

Підсумовуючи, можемо підкреслити, що для українських поетів у Польщі, для людей прикордонних регіонів, батьківщина, мається на увазі батьківщина державна, ідеологічна часто набуває трагічного, болісного виміру. Щоб зрозуміти та відповідно оцінити їхню поезію, мусимо собі цей факт враховувати.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : [б. в.], 2005. – С. 39.
2. Гаврилюк Ю. Наша газета нашою мовою / Ю. Гаврилюк // Наша газета. – 1999. – № 1 (14). – С. 1.
3. Щукин В. Миф дворянского гнезда. Геокультурологическое исследование по русской классической литературе / В. Щукин. – Краков : [б. и.], 1997.
4. Bartmiński J. Ojczyzna. Projekt fragmentu hasła do słownika aksjologicznego / J. Bartmiński // Co badania filologiczne mówią o wartościach? Materiały z sesji naukowej 7–21 listopada 1986. – Warszawa, 1987. – Т. 2. – S. 133–168.
5. Bartmiński J. Polskie rozumienie ojczyzny i jego warianty / J. Bartmiński // Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich / red. J. Bartmiński. – Lublin, 1993. – S. 23–48.
6. Gieysztor A. Mitologia Słowian / A. Gieysztor. – Warszawa, 1982.
7. Forstner D. Świat symboliki chrześcijańskiej / D. Forstner ; przeł. i oprac. W. Zakrewska, P. Pachciarek, R. Turzyński. – Warszawa, 1990.
8. Kopaliński W. Słownik symboli / W. Kopaliński. – Warszawa, 1990.
9. Ossowski S. O ojczyźnie i narodzie / S. Ossowski. – Warszawa, 1984.
10. Pilot M. Matecznik / M. Pilot. – Warszawa, 1988.
11. Siwek B. Ojczyzna duża i mała / B. Siwek. – Lublin, 2004. – S. 29.
12. Sulima R. Małe ojczyzny / R. Sulima // Regiony. – 1989. – Nr. 3. – S. 103.
13. Tołstaja S. Ojczyzna w ludowej tradycji słowiańskiej / S. Tołstaja // Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich / red. J. Bartmiński. – Lublin, 1993. – S. 17–22.